

ПСИХОДИНАМІКА ОСОБИСТІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ: ВІД ПЕРШОПРИЧИН ДО МЕХАНІЗМІВ ЗДІЙСНЕННЯ

Вікторія ФУРМАН

Copyright © 2010

*“Бажаєш щоб світ став крацим? Почни із самого себе”
(В. Надєждін)*

Актуальність проблеми та ступінь її наукового розв’язання. Глибокі зміни, що наявні у соціально-економічному житті країни, вимагають пошуку нових підходів до розв’язання психологічних проблем творчого та активного прошарку суспільства – студентства. Річ у тім, що у психологічній організації внутрішнього світу юнака чи юначки відбувається переломний момент: від переважання процесів психічного розвитку, котрі стимулюються зовні, особистість приходить до відкриття внутрішніх каналів саморозвитку й самореалізації.

Яскравою тенденцією всього вікового періоду студентства (так зване пізнє юнацтво) у різних концепціях і теоріях є становлення *суб’єктності* (К.Н. Поліванова, В.І. Слободчиков, Г.О. Цукерман, Б.Д. Ельконін, З.С. Карпенко) [28; 39], *ідентичності* (М. Кле, Дж. Марсія, З. Фройд, Е. Еріксон), *самосвідомості* (Л.С. Виготський, Л.І. Божович, О.М. Леонтєв, І.С. Кон, В.В. Столін та ін.) [2; 3; 6; 20]. В деяких концепціях окреслено й інше новоутворення – *рефлексія* (В.І. Слободчиков, Е. Шпрангер та ін.) [28]. У контексті цього новоутворення мовиться про зворотний пункт у психічному розвитку особистості, коли остання усвідомлює і себе у своїй цілісності, і свою здатність до саморозвитку.

І все ж на сьогодні недостатньо досліджені детермінанти, тобто першопричини, розвитку центральних новоутворень студентського вікового періоду, в тому числі й засадничі причини розвитку особистісної рефлексії. Це важливо ще й тому, що будь-який пошук виходу із проблемної ситуації (навчальної і життєвої) – це можливість по-іншому подивитися на себе, передусім завдяки здатності до рефлексії.

Сучасний стан дослідження особистісної рефлексії відносить даний феномен до загальнолюдської здатності (А.В. Карпов, І.М. Скитяєва) [17], одиниці розумової дії (В.В. Давидов, С. Аткинс, К. Мерфі) [11], до структури саморегуляції особистості (Ю.Н. Кулюткін), рівня дискурсивного мислення (І. Н. Семенов, Н.Г. Алексєєв) [27], до самосвідомості (В.П. Зінченко, Л.І. Божович, Є.І. Ісаєв, СЛ. Катречко, С.Л. Рубінштейн, В.І. Слободчиков) [3; 8; 26; 28; 26], до механізму вибору (В.А. Лефевр) [21; 41], або розглядають як діяльність із встановлення відносин між зв’язками об’єктів (Г.П. Щедровицький) [38], як спосіб групової взаємодії (М.І. Найдџонов) [24], як здатність свідомості та самосвідомості (П. Зєлазо, В.В. Барцалкіна, А.Ю. Агафонов) [1, с. 232] й одночасно як самобутнє явище, процес, стан та інтегральна властивість (Я.М. Бугерко, А.В. Фурман) [4; 32; 33] та ін. Вітчизняні психологи також вивчають рефлексію як регулятор життєвого становлення особистості (В.К. Калін, С.Д. Максименко, О.Б. Старовойтенко, Т.М. Титаренко, О.Я. Чебикін, Н.В. Чепелєва, В.М. Ямницький) [23; 29], як засіб професійної діяльності практичних психологів, педагогів, психотерапевтів (М.В. Бадалова, Н.Ф. Каліна, І.Я. Мельничук, Н.І. Пов’якель, О.П. Саннікова, Є.В. Чорний) та умову професійного становлення особистості (М.Ю. Варбан, І.О. Котик, Л.М. Цибух, Т.М. Яблонська).

В нашому психологічному висвітленні основою дослідження є загальнометодологічний підхід до проблеми активності суб’єкта, зреалізований у роботах Л.С. Виготського, Л.С. Рубінштейна, Г.С. Костюка, Б.Г. Ананьєва, О.М. Леонтєва, Г.О. Балла, С.Д. Максименка, В.О. Мо-

ляко, В.О. Татенка, вітакультурна парадигма сучасного наукового пізнання та освітньої інноватики А.В. Фурмана, концепція рефлексивної організації мислення І.М. Семенова, С.Ю. Степанова, рефлексивно-методологічний підхід М.Г. Алексеєва, І.С. Ладенка, В.М. Розіна, Г.П. Щедровицького, системний підхід до розуміння рефлексивності як інтегральної властивості особистості А.В. Карпова, І.М. Скітяєвої, М.І. Найдьонова, В.І. Слободчикова, А.С. Шарова, Я.М. Бугерко [4; 6; 17; 20; 23; 24; 26; 28; 30; 33; 36]. В останньому випадку рефлексія трактується як “комплексне синтетичне утворення, яке діє одночасно як психічний процес, властивість та стан суб’єкта” [4; 4а; 17 та ін.].

Особистісна рефлексія – це складне психологічне утворення, котре являє собою інтегрований комплекс особистісних та когнітивних характеристик, яким притаманна така властивість за рівнем своєї організації, як структурність. Вона, як і інтелект, здатність до навчання та креативність, належить до структури загальних здібностей. Іншими словами, це – найвищий за ступенем інтегрованості процес й одночасно спосіб та механізм виходу системи психіки за власні межі, що зумовлює її пластичність та адаптивність, самореалізованість. Причому за великого видового розмаїття рефлексій, що розглядається в наукових дослідженнях, нами вивчаються ті аспекти цієї здатності, які є характеристиками самосвідомості та впливають на процеси самоприйняття, самоставлення, самооцінювання, самоствердження, самоактуалізації.

Сучасні психологічні концепції не дають повної картини характеристик особистісної рефлексії та її розвитку в онтогенезі. Натомість з їх допомогою можна отримати лише фрагментарне уявлення про даний феномен, одночасно розглядаючи цю онтопсихічну реальність і як функціональну складову розумового процесу, і як окрему діяльність, і в той же час як загальну людську здатність. Тому є методологічні підстави розуміти феномен особистісної рефлексії як таку здатність, котра вершинно виявляється у сфері самосвідомості людини.

Водночас, при всій теоретичній вагомості та практичній значущості досліджень особистісної рефлексії, аналіз основних напрямків її психологічного пізнання у вітчизняній і зарубіжній літературі виявив недостатнє експериментальне опрацювання цієї проблеми у контексті формування особистості студента. Щоправда традиційно акцент робиться на

розкритті рівнів рефлексії, тоді як наша увага зосереджується на вивченні структури цього феномена й обґрунтуванні детермінант його розвитку і формування.

Дослідження внутрішнього статусу особистісної рефлексії в когорті психологічних характеристик студента має важливе значення для окреслення психодідактичних меж цілеспрямованого розвитку цієї здатності [34]. Однак виявлення та вивчення умов її повноцінного розвитку на цьому віковому періоді залишається ще не вирішеним проблемним завданням.

Мета дослідження – здійснити теоретико-методологічний аналіз особистісної рефлексії як інтегральної людської здатності та механізму самоорганізації специфічних форм, рівнів, компонентів і діяльних параметрів функціонування психіки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На сучасному етапі дослідження особистісної рефлексії існує достатня розбіжність підходів до розуміння її сутності, функцій, факторів та умов розвитку. Експериментальному вивченню цього виду рефлексії присвячені роботи Н.І. Гуткіної [10], Ю.Л. Лінецького, І.Н. Семенова та С.Ю. Степанова [27; 30], Т.А. Симакової, Я.М. Бугерко [4; 4а], М.І. Найдьонова [24], А.С. Шарова [36; 37], у яких вона передусім обґрунтовується як загальнолюдська здатність, що полягає у спроможності людини звертати свою свідомість на саму себе, на свій внутрішній світ, на особливості переживань свого Я і на взаємостосунки з навколишніми, на засоби і форми як пізнавальної, так і інших різновидів своєї діяльності.

Загальною ідеєю більшості робіт є те, що особистісна рефлексія несе *функцію інтегратора* самосвідомості, тобто змінює кількісні та якісні характеристики останньої, розвиває її. Водночас саме ця рефлексія забезпечує *функцію адаптивності людини до світу і самої себе* та уможливорює пошук осмисленості нею життя. Тому загальним підходом до підбору методик був прийнятий погляд на продукти функціонування самосвідомості студента, які дають змогу відповідати на питання, як об’єктивована і наскільки привласнена особою ця здатність. *Діагностичним критерієм тут є усвідомленість студентом своїх особистісних властивостей і характеристик, уявлень про світ та своє ставлення до нього.* З іншого боку, нами враховується також структурність запропонованої моделі особистісної

рефлексії [34], що логічно передбачає вивчення рівнів усвідомленості особистістю своїх думок, почуттів, цінностей та свого тілесного Я. Важливо підкреслити, що будь-яке усвідомлення чи переосмислення себе відбувається у *проблемно-конфліктній ситуації*, яка породжує та інтегрує більш цілісний образ власного Я особистості.

Вивчення проблемного поля, пов'язаного з формуванням рефлексивних здібностей, у педагогічній психології центрується довкола розмежування видів рефлексії – визначальної, інтелектуальної, особистісної, аналітичної, синтетичної, формальної, змістової тощо.

Визначальна рефлексія являє собою процес отримання знань про свої знання, про процеси їхнього перетворення, освоєння, узагальнення й на цьому підґрунті отримання нових знань. Розвиток здатності до цієї рефлексії головно залежить від спеціальної організації і культуроємного змісту процесу навчання. Створення психолого-педагогічних умов для активізації формування такої рефлексії – складна наукова, дидактична й методична проблема. Особливу цінність тут становить розкриття змісту визначальної рефлексії як механізму отримання нових знань – базового компонента здатності до творчої діяльності.

Інтелектуальна рефлексія полягає в умінні особи оцінювати, виділяти, аналізувати й співвідносити із предметною ситуацією власні дії. Її операціональною основою є розумові операції – аналіз, синтез, побудова умовиводів, узагальнень, аналогій, зіставлень, оцінок, формування висновків. Здебільшого науковці виділяють такі функції цієї рефлексії, як критичність аналізу, логічність обґрунтування, узагальненість систематизації, вироблення власних уподобань, нагромадження досвіду.

Особистісна рефлексія охоплює інтелектуальну як операціональний компонент, але відрізняється тим, що її основу становить Я-концепція, “стосовно якої як у системі координат реалізуються всі перетворення” [9; 31]. Відмінністю особистісної рефлексії від інтелектуальної є також те, що свідоме оцінювання відбувається не на базі заданих (об’єктивних, логічних, загальноновизнаних та ін.) підстав, а на засадах власних, суто суб’єктивних, критеріїв, які можуть бути моральної, етичної, психокультурної природи. З вищевикладеного слідує, що процес розгортання особистісної рефлексії має індивідуальний характер і становить один із механізмів саморозвитку особистості [16].

Таким чином, форми існування рефлексії – різні: інтелектуальна спрямована на забезпечення процесу розв’язування поставленої проблеми; особистісна – на переосмислення себе й подолання особистої конфліктності; міжперсональна – на побудову образу групи й здолання міжособистісної конфліктності. Крім того, є підстави виокремити кілька тенденцій в онтогенетичному розвитку рефлексії. Це, *по-перше*, перехід від розвитку рефлексії усередині однієї з її сфер до одночасного зростання потенцій усіх її складових; *по-друге*, зсув від нижчого рівня цілісності рефлексії, що захоплює лише ситуації, до вищого рівня цілісності в контексті учинків-подій; *по-третє*, відхід від послідовного до постійного здійснення рефлексії. Ці три розвиткові тенденції, відповідно, дають змогу обґрунтувати три рівні рефлексії в генезисі її становлення і якісного перетворення [38].

Життя особистості становлять не стільки ситуації, скільки життєві події, що дозволяють зрозуміти власну межову значущість. Ситуація ж може розглядатися як життєва подія у тому випадку, коли піднімається до граничних цінностей, їх осмислення й переосмислення, реалізує вибір альтернатив дії, тобто у вчинку [22]. Ядро події – це завжди єдність особистості й предметних умов ситуації, що у тимчасовому вимірі створює подієвий стрижень, або центральну ланку події. За М.І. Найдьяновим [24], *відображення, переосмислення та перетворення* події є функціями рефлексії. У цьому контексті існує два аспекти рефлексії – *інструментальний* (уміння здійснювати рефлексивні акти) і *ціннісний* (прагнення до рефлексивного життєздійснення). Рефлексія має кілька рівнів цілісності процесу здійснення – *рефлексивний акт, рефлексивна здатність і рефлексивний стиль життя*, які реалізуються як:

– переосмислення змістів свідомості (зумовлених предметними еталонами, особистісними змістами і наповненням міжперсональних відносин) на підставі образу поточної проблемно-конфліктної події й на підґрунті образів минулих подій життя і водночас за наявності часу для спроб послідовного здійснення рефлексивних актів;

– осмислення одного змісту свідомості поряд з іншими змістами за умов відсутності часу для спроб його послідовного здійснення;

– осмислення одного змісту свідомості одночасно з іншими змістами при наявності часу для спроб його послідовного здійснення у контексті перебігу життя;

– очікування осмислення будь-якого змісту свідомості на фоні плину життя через нерозв’язані продуктивними методами проблемно-конфліктні ситуації як межове самовизначення на тимчасову відстрочку рефлексивних актів стосовно напрацьованих особою змістів свідомості.

Спочатку рефлексія формується як акт (за М.І. Найдъоновим – *первинний акт рефлексії*) – вибір режиму усвідомлення, результатом якого є рішення відмовитися від діяльності при зіткненні із труднощами, вийти з контексту досягнення мети, або ж вибрати шлях пошуку сил для продовження розумової творчості в напрямку подолання власної конфліктності, опанування самого себе. Якщо вибирається мобілізація сил, то потрібна зміна позиції на рефлексивну, тобто має місце рефлексивний вихід особистості з діяльності, коли остання припиняється й стає матеріалом для рефлексії: чому не вийшло, де була допущена помилка, що було не враховане й що потрібно врахувати при поверненні до діяльності, як змінити її і як найкраще спланувати?

Далі рефлексія *розглядається як здатність особистості робити рефлексивні акти у самій діяльності* (зокрема, що відрізняє професійне виконання дій від непрофесійного), інкорпорованість у діяльність паралельно з цим здійснюваною рефлексії. Для такого паралельного уможливлення треба вміти виділяти в контексті подій множинність точок зору, які окреслюють кожен з векторів подальшого розвитку ситуації. Це дає змогу розв’язувати професійні проблеми “на місці”, як тільки вони з’являються. Тому рефлексія тут аналогічна процесу розгорнутого аналізу ситуації у групі професіоналів, але відбувається це не після події, а у свідомості одного суб’єкта як її учасника (паралельно).

Третя стадія – перетворення рефлексії у стиль життя, глобальне її здійснення у різних паралельних актах, взаємозалежних учинках, контекстах міжперсональних і соціальних відносин, у взаємопересічних вимірах буття, у тому числі й різних подій. Інструментальним оформленням даного рівня рефлексії є спрямованість особистості, що становить цінність пізнання власного життєвого світу, характеризує стратегію побудови системи її життєвих відносин [24]. Отож рефлексія реконструює уявлення людини про себе, завдяки чому адекватно реорганізуються відносини суб’єктивної й об’єктивної реальностей, які, своєю чергою, стають об’єктом особистісної рефлексії більш високого рівня реалізації.

Слідом за А.В. Карповим [16], який реалізував структурно-поліпроцесуальний підхід до дослідження рефлексії, виділяємо в особистісній рефлексії як психологічному феномені зовнішню й внутрішню структури, а також аспекти реалізації, рівні та умови її розвитку. Перша охоплює предмет, спосіб отримання нових знань про образ Я, джерела інформації, результат, а тому природно задається людині ззовні й описує параметри процесної реалізації в контексті досягнення адекватного висновку-узагальнення. Другу утворюють три взаємозалежних компоненти (когнітивний, афективний, оцінно-регулятивний) як інтегральний внутрішній процес рефлексування людиною своїх проблем та індивідуальних особливостей.

Зауважимо, що поділ діяльності на зовнішню, практичну, й внутрішню, психічну, закладений у роботах Л.С. Виготського й О.М. Леонтьєва, є класичним для вітчизняної психології [6; 20]. Таким чином внутрішня структура особистісної рефлексії характеризує процес реалізації психодуховного діяння суб’єкта – *рефлексивної діяльності*. Аспектами реалізації цієї рефлексії є процесуальний і результативний, рівнями розвитку – емоційний, захисний, репродуктивний і продуктивний, а умовами розвитку – пізнавальні потреби, прагнення до самоактуалізації, аналітичність, усвідомленість, прогностичність поведінки та діяльності [18].

Рефлексивно-когнітивний компонент визначається характеристиками рівня сформованості когнітивної сфери особистості, охоплює рівень повновагомості розумової діяльності, понятійне мислення. Його основу становлять знання людини про себе, що здобуваються нею за допомогою особистісної рефлексії. Ці знання можуть бути чіткими й нечіткими (широта самоопису), глибокими й поверховими (глибина самоопису), що припускають уміння прогнозувати наслідки своєї поведінки, бачити проблеми, які виникають у житті, й вчасно їх осмислювати та знімати.

Рефлексивно-афективний компонент внутрішньої структури особистісної рефлексії наявний аутосимпатією і самозвинуваченням. На відміну від самоповаги, інтегрального самоставлення, самовпевненості, пов’язаних із процесами самооцінювання, аутосимпатія являє собою емоційно-ціннісне ставлення особи до себе, що визначається смисловідтворювальними мотивами й практично не залежить від її успіхів і невдач (І.А. Монахова, Б.В. Кайгородов). У підґрунті аутосимпатії знаходяться самоприхильність (почуття прихильності до

актуального образу Я, задоволення собою, загальне позитивне ставлення до себе), самоцінність (зацікавленість у власному Я, любов до себе, відчуття цінності власної суб'єктності й одночасно передбачуваної цінності свого Я для інших) особистості, що виявляє певні почуття чи переживання людини на адресу свого Я. Згідно з В.В. Століним (1983), С.Р. Пантелеєвим (1993), аутосимпатія відображає ворожість-дружелюбність власного Я. У змістовному плані вона поєднує схвалення себе у цілому й в істотних вимірах, довіру до себе й позитивну самооцінку. Відтак аутосимпатія – явище, протилежне самозвинуваченню – баченню у собі переважно недоліків, готовності до самоосуду, що супроводжуються такими емоційними реакціями, як роздратування, презирство, глузування, винесення самовирокив [2; 9].

Рефлексивно-оцінювально-регуляційний компонент утворюють інтегральне самоставлення, самоповага, самовпевненість, самоприйняття, внутрішній синтез яких становить оцінкову складову цього компонента та підсумкового досягнення результату, планування, моделювання, програмування, загального рівня саморегуляції, що відображає зазначений психорегуляційний аспект. Назване інтегральне самоставлення характеризується глобальністю як внутрішньо недиференційоване почуття “за” і “проти” самого себе, або “прийняття-неприйняття” своєї персони. Самоповага припускає процес узагальненої оцінки себе порівняно з деякими соціально значимими критеріями, нормами, еталонами (цілеспрямованість, успішність та ін.), тобто із самопрезентацією суб'єкта, котра центрується у його ідеальному образі Я. Тут самовпевненість – це задоволеність своїми можливостями, відчуття сили власного Его, ставлення до себе як до цільної, самостійної, вольової й надійної людини, якій є за що себе поважати. Іншими словами, інтегральне самоставлення, самоповага й самовпевненість поєднуються із самоприйняттям як почуттям симпатії до себе, згодою зі своїми внутрішніми спонуканнями, безумовним прийняттям себе таким, який Я насправді є. Регуляційна складова цього компонента представлена чітким і розгорнутим плануванням власної поведінки у різних ситуаціях, усвідомленням перешкод, які можуть виникати на шляху досягнення наміченої мети, програмуванням своїх дій з урахуванням цих перешкод, а також об'єктивною й реалістичною оцінкою результатів власної діяльності.

Кожний з аналізованих компонентів, перебуваючи у системних зв'язках з іншими, виконує свою специфічну функцію: перший – розумову обробку даних, другий – функцію самопідтримки на основі самосхвалення й довіри до себе, третій – оцінювально-регуляційну, що забезпечує розуміння мотивів поведінки, способів реалізації обраної позиції шляхів самоактуалізації [13].

Експериментально досліджують рефлексію Н.Д. Гордеева та В.П. Зінченко, які вважають її сутнісною ознакою наявності будь-якої розумово усвідомленої дії. Так, *операційна* або *фонова* рефлексія притаманна двомісячним немовлятам, а, за припущеннями Д. Віннікота, вже наявна у немовлят двотижневого віку, котрі здатні порівнювати свої можливості із ситуацією – з умовами та змогою досягнення до предмета. Це, фактично, й становить сутність рефлексивного акту, незалежно від того, яка його природа. Відтак виявлення елементарних форм рефлексії у живому русі – важливий етап її психологічного пізнання та розуміння генези [8; 14].

Процес рефлексування, на думку А.С. Шарова, – це сполучення та синхронізація прямої чи зворотної інтенціональної психічної активності, внаслідок якого відбувається оформлення й організація усвідомленої інтенціональності як психологічного механізму регуляції поведінки [36]. Крім того, існуюча межа процесу рефлексування не тільки обертає інтенціональну психічну активність на себе, але й якісно та кількісно її визначає, виступаючи при цьому основою генезису рефлексії. Межа імпліцитно долучена до структури рефлексії, завдяки чому особа обирає для себе актуальний формат своєї присутності у світі. В онтологічному плані рефлексія – це механізм обмеження, оформлення зазначеної активності, а значить і психіки в цілому. Інакше кажучи, у процесі регуляції взаємодії відбувається диференціація та інтеграція інтенціональної активності за допомогою регуляційних актів, які спричинюють виникнення нових меж впливової інтенційності, що охоплює той чи інший фрагмент об'єктного довкілля.

Іntenціональність психічної активності, регулюючи взаємодію суб'єкта з об'єктом, не тільки знаходить себе і свої об'єктні межі, а й стимулює розгортання процесу рефлексивного збирання й обрамлення меж у світі Я людини. Так формуються “інтенціональні об'єкти”, знаменуючи з'яву нової лінії розвитку Я. У такій рефлексивній спрямованості на себе розпочи-

нається новий цикл розвитку, коли особистість виходить за межі наявної ситуації, здобуваючи досвід не тільки з конкретних персоніфікованих взаємодій, а й з узагальнення психодуховних змістів свого минулого.

А.С. Шаров пропонує модель поетапного розгортання рефлексивного механізму, котрий зорганізовує межі власної психічної активності особи [37]. Так, на **першому** – *інтенціональному* – активність характеризується інтенційністю, спрямованою на значимий для людини об'єкт і на визначення його меж. Тому тут потрібна децентрація джерела активності, або регуляційного центру, в ролі якого найчастіше постає Я. У такий спосіб людина виходить за рамки своєї діяльності – відбувається рефлексивне виокремлення об'єкта, тобто здійснюється первинна категоризація. Зміст **другого етапу** становить *визначення* меж активності рефлексії, а відтак фіксації властивостей та особливостей об'єкта. Водночас процес децентрації знаходить своє втілення у рефлексивній позиції суб'єкта, його особливому погляді на будь-які речі. **Третій етап** – *збирання та зв'язування* меж: рефлексивна активність спрямована на конструювання й реконструювання цілісного процесу, а не на його окремі елементи. Її вектором головно є значеннєві утворення, які реалізуються під час регуляції взаємодій. Для того щоб людині повно зрозуміти рефлексивну діяльність треба простежити значеннєві взаємозв'язки між елементами, поєднати їх у групи і, завдяки рефлексивному абстрагуванню, схематизувати діяльність, вибудувати моделі знань і дій, з якими вона може працювати як з особливими об'єктами.

Організація й систематизація меж реалізується на **четвертому етапі** рефлексивного механізму. Це означає, що у процесі осмислення й переосмислення взаємозв'язків між елементами освітлені свідомістю змісти узагальнюються – особистість виходить на системотворче джерело своєї активності. Сам рух-поступ до основи жадає від неї персоніфіковано впорядкувати й організувати свою діяльність. Звідси передбачення тимчасових меж, планування й прогнозування як процесу діяльності, так і її результату.

Останній, **п'ятий, етап** розгортання рефлексивного механізму, який умовно можна назвати *об'єктивациєю* процесу й результату його дії, характеризується освоєною доступністю для особистості як носія рефлексивності. Це, скажімо, може бути почуття або пережи-

вання, біль чи сновидіння. Сам процес об'єктивациї полягає в доведенні до особи – у різних формах і видах – діяльності рефлексії, будь-то на рівні свідомості чи образів. Очевидно, що процесний перебіг рефлексії може бути перерваний на кожному з етапів, а у випадку особистісної значущості – об'єктивований [36].

Отже, істинне розуміння психологічної природи рефлексії та першопричин розвитку лежить в її онтології, в універсальній основі її буття, на підґрунті якої виникає й розвивається психіка людини (Г. Гегель, А. Бузман, Г.А. Голіцин, А.В. Карпов та ін.) [7; 16]. Функціонально самоорганізуючись, вона розвитково уможливується відповідно до етапів розгортання рефлексивного механізму, за якого центральну ланку становить самоорганізація інтенціональної психічної активності, що охоплює різні рівні психіки (несвідомий, свідомий, надсвідомий), синергетично єднає взаємодію людини зі світом.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА ВИСНОВКИ

1. Центальною проблемою сучасної науки є особистість, яку розвиває усупільнене докільля в напрямку гуманізації, створення умов для збагачення інтелектуального, емоційного, морального та духовного потенціалу. На сучасному етапі дослідження рефлексії існує достатня розбіжність підходів до розуміння її власне психологічної природи. У нашому теоретизуванні використовуємо системно-діяльнісний підхід, вітакультурну парадигму, рефлексивну методологію, які у взаємодоповненні дозволяють вивчати рефлексію як інтегральну людську рису-якість та універсальну здатність.

2. Основні форми рефлексії – визначальна, інтелектуальна та особистісна – відображають три розвиткові тенденції і відповідно рівні цілісного процесного творення рефлексивного стилю життя. Усвідомлення себе здійснюється за допомогою рефлексії, яка розглядається як один з основних механізмів, який визначає адаптацію особистості до дійсності, самоорганізує її психіку, забезпечує проектування і прогнозування нею своєї діяльності.

3. Особистісна рефлексія як психологічний феномен має зовнішню і внутрішню структури: першу утворюють предмет, джерела, засоби отримання нових знань (рефлексивний аналіз) і результату; другу – рефлексивно-когнітивний, рефлексивно-афективний і рефлексивно-оцінно-регуляційний компоненти. Останні діють

взаємопов'язано, визначають становлення самоспричинювальної регуляції, яка уможливує внутрішній контроль особистістю як ліній свого розвитку, так і перебіг повсякденного життя у цілому.

4. Оскільки рефлексія вкорінена в людському бутті, то розуміння її сутності передбачає онтологічну проекцію; це означає, що рефлексія є основний психічний механізм самоорганізації життєпотіку людини, його зміст – згармонізована інтенціональність психічної активності на різних рівнях психіки. Рефлексивний механізм має кількаетапну дію: спочатку зароджується інтенціонування, далі визначення меж, їх пов'язування між собою та організація й систематизація, насамкінець об'єктивізація процесу й результату рефлексування.

5. Проблема структури особистісної рефлексії студентів потребує теоретико-методологічного обґрунтування, зокрема в аспекті визначення психологічних першопричин її розвитку. Причому змістовно-смысловими сферами тут є такі вияви цієї рефлексії, як соціальна, інтелектуальна, емоційна, ціннісна, учбова, професійна, а також тілесний образ Я.

1. Барцалкина В.В. О взаимосвязи самосознания и рефлексии в онтогенезе // Проблемы логической организации рефлексивных процессов: Тез. науч. конф. – Новосибирск, 1986. – С. 232–234.

2. Бодалев А.А., Столин В.В. Общая диагностика. – СПб.: Изд-во Речь, 2003. – 440 с.

3. Божович Л.И. Психологический анализ условий формирования и строения гармоничной личности // Психология формирования и развития личности. – М.: Наука, 1981. – С. 257–284.

4. Бугерко Я. Категорійний аналіз рефлексії як явища, процесу, стану, властивості // Психологія і суспільство. – 2008. – №1. – С. 93–105.

4а. Бугерко Я.М. Психологічна динаміка розгортання рефлексивних процесів у модульно-розвивальному освітньому циклі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Я.М. Бугерко. – Одеса, 2009. – 20 с.

5. Бурачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб.: Питер, 1999. – 385 с.

6. Выготский Л. С. Мышление и речь // Собрание сочинений: В 6 т. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2. – С. 6–361.

7. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. – Т. 1. Наука логики. – М.: Мысль, 1975. – 452 с.

8. Гордеева Н.Д., Зинченко В.П. Рефлексивное управление как условие осуществления движений и построения целесообразного действия // Рефлексивное управление: Сборник статей. Международный симпозиум. 17-19 октября 2000 г. – М.: Изд-во Института психологии РАН, 2000. – С. 15–19.

9. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 186 с.

10. Гуткина Н. И. О психологической сущности рефлексивных механизмов // Психология личности: теория и эксперимент. – М.: Наука, 1982. – С. 100–108.

11. Давыдов В.В. Теория развивающегося обучения. – М.: Педагогика, 1996. – 264 с.

12. Деева Н.А. Рефлексивные механизмы переживаний кризисна и изменение ценностно-смысловой сферы: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01. – Пермь: Государственный педагогический университет, 2005. – 22 с.

13. Жедунова И. М., Карпов А. В. Рефлексия в структуре общих способностей // Вестник ЯГПУ им. К. Д. Ушинского. – Ярославль, 1998. – С. 57–61.

14. Зинченко В.П. Миры сознания и структура сознания // Вопросы психологии. – 1991. – №2. – С. 15–36.

15. Кайдановская И. А. К вопросу об истоках рефлексивных процессов // Проблемы логической организации рефлексивных процессов: Тез. докл. науч. конф. – Новосибирск, 1986. – С. 230–231.

16. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24, №5. – С. 45–57.

17. Карпов А. В., Скитяева И. М. Психология рефлексии. – М.: ИП РАН, 2002. – 312 с.

18. Карпов А. В., Пономарева В. В. Психология рефлексивных механизмов управления. – М.: ИП РАН, 2002. – 312 с.

19. Комар Т.В. Особистісна рефлексія як чинник соціального становлення підлітків: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. – К.: Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2003. – 15 с.

20. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.

21. Лефевр В.А., Адамс-Веббер Дж. Функции быстрой рефлексии в биполярном выборе // Рефлексивные процессы и управление. – 2001. – №1. – С. 15–28.

22. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – 360 с.

23. Максименко С.Д. Психологія особистості: парадигма життєтворення // Психологія і суспільство. – 2006. – №4. – С. 8–52.

24. Найденов М.И., Репецкий Ю.А. Рефлексия как компонент учебной среды // Интеллектуальное развитие общества и новые информационные технологии. Матер. междунар. конф. – Новосибирск, 1992. – С. 188–192.

25. Пономарева В. В. Психодиагностика рефлексивности как метод социально-психологического управления. Дис...канд. псих. наук: 19.00.05. – М.: РГБ, 2002. – 191 с.

26. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 328 с.

27. Семенов И.Н., Степанов С.Ю. Типы и функции рефлексии в научном мышлении // Проблемы рефлексии в научном познании. – Куйбышев, 1983. – С. 76–82.

28. Слободчиков В.И. Становление рефлексивного сознания в раннем онтогенезе // Проблемы рефлексии. – Новосибирск, 1987. – С. 60–68.

29. Старовойтенко Е.Б. Жизненные отношения личности. Модели психологического развития. – К.: Либідь, 1992. – 215 с.

30. Степанов С.Ю., Семенов И.Н. Психология рефлексии: проблемы исследования // Вопросы психологии. – 1985. – №3. – С. 31–40.

31. Фурман А.В., Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: Навч. посіб. – Львів: Новий світ-2000, 2006. – 360 с.

32. Фурман А.В. Идея профессионального методологического: Монография. – Ялта-Тернополь: Экономическая думка, 2008. – 205 с.

33. Фурман А.В. Обоснования системы базовых концептов психологической диагностики // Психология и общество. – 2007. – №4. – С. 39–55.

34. Фурман В.В. Проблематика личностной рефлексии студента в аналитическом освещении // Психология и общество. – 2008. – №4. – С. 116–121.

35. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – М.–Томск: Барс, 1997. – 392 с.

36. Шаров В. С. Психология ограниченного субъекта. – Томск: Изд-во ТГУ, 2000. – 241 с.

37. Шаров А.С. Рефлексия в развитии и становлении человека // Ежегодник РПО. Психология в системе наук (междисциплинарные исследования). – М., 2002. – Т.9. – Вып.1. – С. 47–49.

38. Щедровицкий Г. П. Идея рефлексии в самых общих чертах // Модели рефлексии. – Новосибирск, 1995. – С. 327–329.

39. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989. – 555 с.

40. Эмоциональная направленность (Б.И. Додонов). Тест-анкета // Диагностика эмоционально-нравственного развития / Ред. и сост. И.Б. Дерманова. – СПб., 2002. – 132 с.

41. Lefebvre V.A. The Fundamental Structures of Human Reflexion // Journal of Social and Biological Structures. – 1987. – №10. – P. 15–21.

АНОТАЦІЯ

Фурман Вікторія Вікторівна.

Психодинаміка особистісної рефлексії: від першопричин до механізмів здійснення.

У статті особистісна рефлексія обґрунтовується із позицій мультипарадигмальності, тобто як онтологічна реальність, феноменологічна даність і винятково значущий гносеологічний конструкт сучасної психології. Теоретико-методологічному аналізу піддані першопричини, форми, механізми, етапи та результа-

тивні моменти перебігу зазначеного різновиду рефлексії у мисленнєвій проекції на психологічні особливості студентського віку. Увага зосереджена на покомпонентній характеристиці внутрішньої структури особистісної рефлексії і на інтенціональності психічної активності особистості як її засадничої ознаки-детермінанти.

АННОТАЦИЯ

Фурман Виктория Викторовна.

Психодинамика личностной рефлексии: от первооснований к механизмам осуществления.

В статье личностная рефлексия обосновывается с позиций мультипарадигмальности, т.е. как онтологическая реальность, феноменологическая данность и вместе с тем как исключительно важный гносеологический конструкт современной психологии. Теоретико-методологическому анализу подлежат первоисточники, формы, механизмы, этапы и результативные моменты процесса указанной разновидности рефлексии в мыслительной проекции на психологические особенности студенческого возраста. Внимание сосредоточено на покомпонентной характеристике внутренней структуры личностной рефлексии и на интенциональности психологической активности личности как ее основополагающему признаку-детерминанте.

SUMMARIES

Furman Victoriya.

Psychodynamics of Personal Reflexion: from Origin to Mechanisms of Fulfillment.

In the article the personality reflexion from the positions of multyparadigmality, that is as an ontological reality, phenomenological reality and exaptionally important gnoseological construct of modern psychology is based. Originality, forms, mechanisms, stages and resultive moments of movement of reflexion in the thinking projection on the psychological peculiarities of students are investigated.

Special attention is driven to the percomponential characteristics of inner structure of personality reflexion and to the intentionality of psychical activity of a personality as its based characteristic – determinant.

Надійшла до редакції 09.08.2009.